

УДК 630.421

О.В. Товстуха*

Сумське обласне управління лісового та мисливського господарства

ПОШИРЕННЯ ВІТРОВАЛІВ І БУРЕЛОМІВ У СОСНОВИХ ДЕРЕВОСТАНАХ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Визначено особливості поширення вітровалів і буреломів у соснових лісах поліської та лісостепової частин Сумської області за типами лісорослинних умов, походженням, складом, повнотою та віком деревостанів шляхом порівняння розподілу вітровальних і невітровальних ділянок за критерієм χ^2 .

Ключові слова: сосна, вітровал, бурелом, лісорослинні умови.

Вступ. На Сумщині останнім часом збільшилася роль погодних чинників у погіршенні санітарного стану лісів, зокрема зростає площа деревостанів, пошкоджених вітром. Так, у 2006 – 2010 рр. середня площа суцільних санітарних рубок на ділянках вітровалу й бурелому становила близько 68 га/рік [3]. Вітровали й буреломи поширені в різних регіонах Європи і СНД [1, 4]. Багато досліджень присвячено вивченню залежності поширення вітровалів від рельєфу та лісорослинних умов, але вони стосуються переважно гірських лісів, зокрема деревостанів ялини, для якої характерна поверхнева коренева система [1, 2]. Водночас вітровалам і буреломам у соснових лісах приділяється мало уваги [4], хоча ці явища є небезпечними з погляду збільшення кормової бази для шкідливих комах, а збільшення площ пошкоджених вітром деревостанів свідчить про необхідність визначення пріоритетів за умови проведення санітарних заходів.

Метою цієї роботи було визначення особливостей поширення вітровалів і буреломів у соснових лісах Сумської області за типами лісорослинних умов, походженням, складом, повнотою та віком деревостанів.

Об'єкти й методи досліджень. Дослідження проведено 2006 – 2011 рр. у Великописарівському лісництві ДП “Охтирське ЛГ” (лісостепова зона) та Миронівському лісництві ДП “Шосткінське ЛГ” (поліська зона). Крім розміщення в різних природних зонах, саме ці лісництва були вибрані для аналізу, оскільки відрізнялися за розподілом площ суцільних і вибіркових рубок на вітровалах. Так, у Великописарівському лісництві суцільними та вибірковими рубками на вітровалах було охоплено 92,4 та 57,4 га, а у Миронівському – 5,5 і відповідно 518,1 га. За результатами обстежень насаджень і з використанням матеріалів лісовпорядкування було сформовано бази даних, що дало змогу аналізувати окремо вибірки ділянок, де насадження були пошкоджені вітром (вітровальних), і ділянок із непошкодженими вітром деревостанами (невітровальних). Зважаючи на переважне пошкодження вітром дерев сосни звичайної, до аналізу взято лише ділянки, де ця порода була головною.

Аналіз баз даних полягав у визначенні відсоткового розподілу площі вітровальних і невітровальних ділянок за типами лісорослинних умов, походженням, складом, повнотою та віком. Порівняння розподілу ділянок за зазначеними категоріями здійснювали за допомогою критерію χ^2 засобами програмного продукту MS Excel. Відмінності в розподілі вважали достовірними, якщо розраховане значення перевищувало табличне ($\chi^2_{\text{факт.}} > \chi^2_{0,05}$).

Результати та обговорення. У Великописарівському лісництві переважають

* Науковий керівник доктор с.-г. наук, проф. В. П. Краснов

насадження дуба (8179,1 га, або 87,9 % площі), сосна росте лише на 305,5 га (3,3 %), біла акація – на 252,7 га (2,7 %), тополя канадська – на 123,1 га (1,3 %), осика – на 93,5 га (1 %), площа насаджень решти порід разом становить 3,7 %. У Миронівському лісництві соснові насадження переважають (88,3 %). Насадження вільхи чорної становлять 6,1 %, берези – 4,5 %, ялини – 0,5%, дуба – 0,3%.

У Великописарівському лісництві практично всі соснові деревостани (а серед вітровальних – усі) мали природне походження. У Миронівському лісництві соснові насадження природного походження переважали за площею як на вітровальних, так і на невітровальних ділянках (82,5 і 95,3 %). Статистично доведено, що штучні насадження були більшою мірою пошкоджені вітром, ніж природні ($\chi^2_{\text{факт.}} = 8,36$; $\chi^2_{0,05} = 3,84$). У зв'язку з цим розподіл ділянок із пошкодженими вітром деревостанами окремо розглядали для насаджень природного та штучного походжень. У Миронівському лісництві сосна звичайна природного походження росте у 10 типах лісорослинних умов (ТЛУ), причому найбільші площі соснових лісів розташовані у В₂ (табл. 1). Водночас статистичний аналіз не виявив відмінностей у розподілі за ТЛУ пошкоджених вітром і непошкоджених соснових насаджень ($\chi^2_{\text{факт.}} = 2,2$; $\chi^2_{0,05} = 16,9$).

1. Розподіл за ТЛУ ділянок соснових деревостанів, пошкоджених (вітровальних) і не пошкоджених вітром (невітровальних)

Група ділянок	Розподіл площі за ТЛУ, %										
	A ₁	A ₂	A ₃	B ₁	B ₂	B ₃	B ₄	B ₅	C ₂	C ₃	D ₂
Великописарівське лісництво, природні деревостани											
Вітровальні	0,0	0,0	0,0	0,0	90,9	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	0,0
Невітровальні	0,0	0,0	0,0	0,0	50,7	5,2	0,0	0,0	40,7	0,0	3,4
Миронівське лісництво, природні деревостани											
Вітровальні	0,2	21,2	0,0	0,0	57,4	6,1	0,0	0,0	13,5	1,7	0,0
Невітровальні	1,1	24,7	0,2	0,2	57,2	5,7	0,2	0,0	9,5	1,3	0,0
Миронівське лісництво, штучні деревостани											
Вітровальні	0,0	0,0	0,0	0,0	60,0	0,0	0,0	0,0	40,0	0,0	0,0
Невітровальні	0,0	7,5	0,0	0,0	70,3	1,0	0,0	0,0	18,0	3,2	0,0

У Великописарівському лісництві природні соснові деревостани невітровальних ділянок найбільшою мірою представлені у свіжому суборі (50,7 %), помітна частка їх розташована у С₂ (40,7 %) і менші частки – у В₃ (5,2 %) та D₂ (3,4 %). Водночас вітровальні ділянки переважно розташовані у В₂ (90,9 %), меншою мірою у С₂ (9,1 %). Значно менше поширення вітровалів у С₂ порівняно з В₂ може бути пов'язане з багатшими умовами та більшим розвитком кореневих систем сосни. Достовірність відмінностей у розподілі вітровальних і невітровальних ділянок природних соснових деревостанів за ТЛУ у Великописарівському лісництві доведено статистично ($\chi^2_{\text{факт.}} = 40,1$; $\chi^2_{0,05} = 7,8$). Відсутність достовірних відмінностей у розподілі за ТЛУ вітровальних і невітровальних ділянок природних соснових деревостанів у Миронівському лісництві та наявність їх у Великописарівському лісництві можуть бути пов'язані як із відмінностями кліматичних умов, так і з відмінностями показників структури деревостанів, що є предметом окремих досліджень.

Серед штучних соснових деревостанів Миронівського лісництва більшість були розташовані у В₂ (60 і 70,3 % площі вітровальних і невітровальних ділянок). У С₂ знаходилися 40 % площі вітровальних ділянок і 18 % – невітровальних (див. табл. 1). У А₂, В₃ і С₃ були представлені лише невітровальні ділянки. Відмінності в розподілі вітровальних і невітровальних ділянок штучних соснових деревостанів цього

лісництва доведені статистично ($\chi^2_{\text{факт.}} = 20,8$; $\chi^2_{0,05} = 9,5$).

Частка сосни у складі природних соснових деревостанів Великописарівського лісництва коливалася від 1 до 10, причому чисті сосняки становили 39,6 % площі соснових лісів (табл. 2).

2. Розподіл за часткою сосни у складі ділянок соснових деревостанів, пошкоджених (вітровальних) і не пошкоджених вітром (невітровальних)

Група ділянок	Розподіл площі за часткою сосни у складі*, %									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Великописарівське лісництво, природні деревостани										
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,0	0,0	10,5	0,0	1,0	0,0	14,5	9,1	65,0
<i>Невітровальні</i>	20,8	12,5	7,9	2,5	1,6	6,7	1,6	2,6	4,2	39,6
Миронівське лісництво, природні деревостани										
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,5	1,3	7,1	90,4
<i>Невітровальні</i>	0,0	0,0	0,0	0,5	1,1	1,0	2,0	3,3	6,6	85,4
Миронівське лісництво, штучні деревостани										
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,2	96,8
<i>Невітровальні</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,8	4,5	9,7	84,8

Примітка: 1 – 10 – частки сосни у складі деревостанів

На вітровальних ділянках участь сосни у складі насаджень становила переважно 8 – 10 одиниць, причому достовірність різниць у розподілі вітровальних і невітровальних ділянок за складом деревостанів у цьому лісництві статистично доведено ($\chi^2_{\text{факт.}} = 69,6$; $\chi^2_{0,05} = 16,9$). Лише на трьох вітровальних ділянках до складу насаджень входили 4 одиниці сосни та 6 одиниць берези і на одній – 6 одиниць сосни та 4 одиниці дуба, але ці ділянки були розташовані поряд із вітровалами у чистих соснових деревостанах. Достовірність відмінностей у розподілі вітровальних і невітровальних насаджень за участю сосни у складі деревостанів Миронівського лісництва не підтверджено – стосовно штучних деревостанів $\chi^2_{\text{факт.}} = 9,5$; $\chi^2_{0,05} = 9,5$, стосовно природних – $\chi^2_{\text{факт.}} = 3,6$; $\chi^2_{0,05} = 12,6$.

Розподіл вітровальних і невітровальних соснових деревостанів за повнотою достовірно відрізнявся у Великописарівському лісництві ($\chi^2_{\text{факт.}} = 12,6$; $\chi^2_{0,05} = 6,0$). На вітровальних ділянках переважали деревостани з повнотою 0,7, а на невітровальних – із повнотою 0,8 (табл. 3). У природних і штучних соснових деревостанах Миронівського лісництва найбільшою мірою було представлено повноту 0,8. Частка насаджень із повнотою 0,9 переважала в обох випадках у невітровальних деревостанах, але різниці у розподілі вітровальних і невітровальних насаджень за повнотою виявилися недостовірними як у природних ($\chi^2_{\text{факт.}} = 6,2$; $\chi^2_{0,05} = 7,8$), так і у штучних деревостанах ($\chi^2_{\text{факт.}} = 12,6$; $\chi^2_{0,05} = 6,0$).

3. Розподіл за повнотою ділянок соснових деревостанів, пошкоджених (вітровальних) і не пошкоджених вітром (невітровальних)

Група ділянок	Розподіл площі за повнотою, %				
	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9
Великописарівське лісництво, природні деревостани					
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,0	53,5	42,5	4,0
<i>Невітровальні</i>	0,0	0,0	29,2	66,9	3,9
Миронівське лісництво, природні деревостани					
<i>Вітровальні</i>	0,3	10,8	31,5	50,2	7,2
<i>Невітровальні</i>	1,0	12,2	23,4	50,3	13,1
Миронівське лісництво, штучні деревостани					
<i>Вітровальні</i>	0,0	4,6	24,2	67,2	4,0
<i>Невітровальні</i>	0,0	0,0	22,0	67,2	10,8

За віком серед вітровальних природних деревостанів у Великописарівському та Миронівському лісництвах переважали 70 – 80-річні, серед штучних у Миронівському – 60 – 70-річні (табл. 4).

4. Розподіл за класами віку ділянок соснових деревостанів, пошкоджених (вітровальних) і не пошкоджених вітром (невітровальних)

Група ділянок	Розподіл площі за класами віку, %										
	0-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-100	101-110
Великописарівське лісництво, природні деревостани											
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,0	0,0	0,7	12,9	23,7	20,7	42,0	0,0	0,0	0,0
<i>Невітровальні</i>	8,3	0,0	0,0	4,2	14,8	17,7	28,7	26,3	0,0	0,0	0,0
Миронівське лісництво, природні деревостани											
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,0	0,0	0,3	2,8	9,7	26,2	39,3	9,1	11,2	1,4
<i>Невітровальні</i>	2,9	0,7	1,0	3,0	2,1	12,6	33,6	26,8	11,7	4,7	0,9
Миронівське лісництво, штучні деревостани											
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	70,5	25,6	0,0	0,0	0,0
<i>Невітровальні</i>	0,0	0,0	0,0	0,0	3,8	15,6	47,0	33,6	0,0	0,0	0,0

Розподіл за віком вітровальних і невітровальних ділянок у Великописарівському лісництві відрізнявся достовірно ($\chi^2_{\text{факт.}} = 16,7$; $\chi^2_{0,05} = 11,1$), у зв'язку зі значно більшою часткою насаджень віком 70 – 80 років серед вітровальних ділянок. Розподіл за віком вітровальних і невітровальних ділянок природних деревостанів у Миронівському лісництві відрізнявся недостовірно ($\chi^2_{\text{факт.}} = 13,7$; $\chi^2_{0,05} = 18,3$), а штучних насаджень – достовірно ($\chi^2_{\text{факт.}} = 16,5$; $\chi^2_{0,05} = 7,8$). У цьому лісництві вітровальні ділянки виявлені навіть у природних соснових деревостанах віком понад 90 років, де їх частка була більшою, ніж серед невітровальних ділянок.

Зважаючи на відмінності в установленні віків стиглості природних і штучних деревостанів, що відбивається на плануванні господарських заходів, ми проаналізували розподіл вітровальних і невітровальних ділянок за групами віку. В обох розглянутих лісництвах було представлено молодняки I та II класів, середньовікові, пристиглі та стиглі деревостани сосни звичайної, причому середньовікові, включені та виключені з розрахунку, розглядалися разом (табл. 5).

5. Розподіл за групами віку ділянок соснових деревостанів, пошкоджених (вітровальних) і не пошкоджених вітром (невітровальних)

Група ділянок	Розподіл площі за групами віку, %				
	молодняки I класу	молодняки II класу	середньовікові	пристиглі	стиглі
Великописарівське лісництво, природні деревостани					
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,7	99,3	0,0	0,0
<i>Невітровальні</i>	6,1	3,5	90,5	0,0	0,0
Миронівське лісництво, природні деревостани					
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,3	78,0	20,3	1,4
<i>Невітровальні</i>	3,5	4,0	75,1	16,3	0,9
Миронівське лісництво, штучні деревостани					
<i>Вітровальні</i>	0,0	0,0	4,0	96,0	0,0
<i>Невітровальні</i>	0,0	0,0	19,4	80,6	0,0

У Великописарівському лісництві переважали середньовікові деревостани (99,3 та 90,5 % площі вітровальних і невітровальних ділянок). Водночас серед

невітровальних деревостанів були представлені молодняки I класу (6,1 %), а частка молодняків II класу була значно більшою, ніж серед вітровальних насаджень. Переважання частки середньовікових деревостанів серед вітровальних підтверджено статистично ($\chi^2_{\text{факт.}} = 8,3$; $\chi^2_{0,05} = 6,0$).

Невітровальні природні соснові деревостани Миронівського лісництва було представлено всіма групами віку з переважанням середньовікових, тоді як серед вітровальних були відсутні молодняки I класу віку, а частки середньовікових, пристиглих і стиглих були більшими, ніж серед невітровальних деревостанів. Водночас достовірність різниць у розподілі вітровальних і невітровальних природних деревостанів статистично не підтверджено ($\chi^2_{\text{факт.}} = 7,4$; $\chi^2_{0,05} = 9,5$).

Штучні соснові деревостани Миронівського лісництва було представлено середньовіковими та пристиглими насадженнями (див. табл. 5). Переважна більшість вітровальних ділянок (96 %) була представлена пристиглими насадженнями. Достовірність відмінностей за розподілом вітровальних і невітровальних ділянок штучних соснових насаджень Миронівського лісництва доведена статистично ($\chi^2_{\text{факт.}} = 11,6$; $\chi^2_{0,05} = 3,8$).

Висновки. У 2006–2011 рр. у Миронівському лісництві штучні соснові насадження були достовірно більшою мірою уражені вітром, ніж природні. Доведено статистично достовірність відмінностей у розподілі вітровальних і невітровальних ділянок природних соснових деревостанів за типами лісорослинних умов у Великописарівському лісництві, штучних у Миронівському лісництві, за складом і повнотою – лише у Великописарівському лісництві, за віком – у Великописарівському лісництві та штучних насадженнях Миронівського лісництва.

Бібліографічний список: 1. Калущкий І. Ф. Стихійні явища в гірсько-лісових умовах Українських Карпат (вітровали, паводки, ерозія ґрунту): монографія / І. Ф. Калущкий, В. С. Олійник. – Львів : Камула, 2007. – 240 с. 2. Лавний В. В. Вплив орографічних і лісівничих факторів на вітровали лісу в Українських Карпатах / В. В. Лавний // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : НЛТУ України, 2007. – Вип. 17.3. – С. 48–53. 3. Товстуха О. В. Чинники пошкодження та ослаблення лісів Сумщини // Лісівництво і агролісомеліорація. – 2010. – Вип. 117. – С.114–119. 4. Wind Effects on Trees: Proceedings of the 2nd International Conference (Albert-Ludwigs-University of Freiburg, Germany, 13–16 October 2009) / Helmut Mayer and Dirk Schindler (Eds.) // Berichte des Meteorologischen Instituts der Albert-Ludwigs-Universität. – Freiburg, 2009. – Nr. 19. – 340 p.

А.В. Товстуха

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ВЕТРОВАЛОВ И БУРЕЛОМОВ В СОСНОВЫХ ДРЕВОСТОЯХ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

Изучали особенности распространения поврежденных ветром сосновых лесов в полесской и лесостепной частях Сумской области по типам лесорастительных условий, происхождению, составу, полноте и возрасту древостоев путем сравнения распределения ветровальных и неветровальных участков по критерию χ^2 .

Ключевые слова: сосна, ветровал, бурелом, лесорастительные условия.

A.V. Tovstukha

DISTRIBUTION OF WINDSTORM DAMAGED AREA IN PINE FORESTS OF SUMY REGION

Peculiarities of distribution of windstorm damaged area in the pine stands of Polissya and Forest Steppe parts of Sumy region were investigated, using criterion χ^2 , by forest site conditions, origin, tree species composition, density and age of stand.

Key words: pine, windstorm area, forest site conditions.